

ДОСЛІДЖЕННЯ В ГАЛУЗІ СПЕЦІАЛЬНИХ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

УДК 930.271

<https://doi.org/10.15407/rksu.30.181>

Микола Ілліч Ніколаєв,

доктор історичних наук,

професор кафедри історії та методики її навчання,

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

(Ізмаїл, Україна)

ORCID: 0000-0003-3994-1150

e-mail: olbiopol@gmail.com

Лілія Федорівна Циганенко,

доктор історичних наук,

професор, проректор з наукової роботи,

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

(Ізмаїл, Україна)

ORCID: 0000-0002-5014-9845

e-mail: liliatsyganenko@gmail.com

НОВИЙ НАПИС НА СВИНЦЕВІЙ ПЛАСТИНІ З ОЛЬВІЇ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Мета роботи. Історичні (просопографічні, хронологічні) дослідження напису на свинцевій пластині з Ольвії Понтійської, який залучається до наукового обігу вперше. **Методологія.** Типові наукові методи допоміжних історичних дисциплін, зокрема палеографії, хронології, генеалогії, просопографії. Також на основі синхронізації епонімного каталогу Ольвії стало можливим застосування в дослідженні спеціальних, утім цілком умоти-

вованих, методів просопографічної інтерпретації, просопографічного датування та просопографічної реконструкції. **Наукова новизна.** До наукового обігу введено новий рукопис на свинцевій пластині з Ольвії – судове магічне закляття. Пропонуються нові просопографічні матеріали щодо двох елітних ольвійських родин, які мають історичне значення. **Висновки.** Особливістю рукопису є наявність у ньому імен та патронімів представників

наймогутнішого ольвійського роду Аристократидів та другорядного, втім впливового, роду Поликсенів, який належав до єдиного клану з Аристократидами. Магічний рукопис суттєво доповнює уривчасті відомості стосовно роду Поликсенів та надає можливість сформувати репрезентативний фрагмент його родоводу. Зокрема, виявлені пам'ятки, які свідчать про діяльність Поликсенів у колегії агораномів та монетній магістратурі. Рукопис також сприяє уточненню фрагмента родовідної гілки найвпливовішого ольвійського роду Аристократидів. Отримано нові історичні (просопографічні) відомості про одну

з дійових осіб знаменитого декрету на честь Протогена – громадянина Аристократа. Він був сином епоніма Ольвії 293 р. до Р. Х. Дамаса Аристократова. Вже перебуваючи в похилому віці, Аристократ Дамасів разом з порівняно молодим Протогеном брав участь у посольстві до царя саїв Сайтафарна орієнтовно 260–250 рр. до Р. Х. За просопографією манускрипт датується орієнтовно 288–268 рр. до Р. Х.

Ключові слова: Північне Причорномор'я, Ольвія, історичні джерела, рукопис, *defixionum tabellae*, просопографія, хронологія, декрет на честь Протогена.

Актуальність теми дослідження. Наш час характеризується значним зростанням кількості знахідок написів на свинцевому носії, зокрема з античних полісів Північного Причорномор'я¹. Серед них трапляються приватні листи, економічні нотатки, проте більшість становлять магічні написи. Можемо стверджувати, що дослідження з античної магічної практики перебувають в авангарді сучасної науки про класичну давнину [1, s. 167].

Аналіз досліджень і публікацій. Традиційними складовими публікацій магічних пам'яток є палеографія, філологія, ономастика, аналіз магічної формули, релігійні аспекти тощо. Докладний перелік перспективних напрямів дослідження магічних написів представлений, наприклад, у статті В. П. Яйленко [2, с. 310]². Водночас *інструментарій для таких важливих напрямів, як просопографія, хронологія³ і, як резуль-*

¹ Ми відверто негативно ставимося до дилетантських археологічних розкопок, проте, як і більшість дослідників, вважаємо за необхідне в максимально можливий спосіб використовувати в наукових цілях отриману приватними шукачами інформацію.

² На нашу думку, цей перелік свідчить про реальну потребу спеціалізації в тому чи іншому напрямі вивчення магічних написів.

³ Так, на даний час переважає наближене датування магічних написів на основі палеографії та мовних форм.

тат, історична інтерпретація напису, практично не розроблений [3, с. 276; 25; 27]. Так, С. Р. Тохтасьєвим було поставлено завдання – навчитися перетворенню ономастичного матеріалу в повноцінне історичне джерело в умовах, коли традиційних джерел знань або достатньо, або їх зовсім бракує [4, с. 97].

Відновлення літочислення Ольвії Понтійської IV–I ст. до Р. Х. (синхронізація епонімного каталогу *IPE* P² 201) дало змогу обґрунтувати якісно нові можливості просопографії як допоміжної історичної дисципліни: за певного рівня розвитку просопографічної моделі міської громади просопографія стає домінуючим засобом датування різноманітних пам'яток епіграфіки (лапідарних, керамічних, магічних), також легенд монет, агораномних клейм та гирь, тобто пам'яток, які містять імена впливових громадян [3, с. 276; 5]. Останніми роками оприлюднено приклади використання просопографічної інтерпретації, просопографічного датування та просопографічної реконструкції до лапідарних пам'яток, легенд монет та агораномних клейм Ольвії [5; 6; 7]. Щодо магічних написів Ольвії практичну реалізацію просопографічного напрямку досліджень нами розпочато у 2015 р. зі спроби просопографічної інтерпретації та просопографічного датування *defixio* SEG 50:702,IV [8]. Встановлено, що декілька імен з *defixio* належали до вищої еліти поліса; це підтверджувало гіпотезу *editio princeps* про взаємозв'язок цих імен з епонімним каталогом. Не набула підтвердження висловлена понад півстоліття тому гіпотеза Т. М. Кніпович про те, що соціальне становище осіб, згаданих у магічних написах, не було особливо високим [9, с. 122–123, 133]. На ґрунті просопографічних досліджень *defixio* SEG 50:702,IV доповнено історію поліса 380–340 рр. до Р. Х. та отримано висновки про значний історичний потенціал деяких магічних написів Ольвії, який можна порівняти з потенціалом лапідарного архіву [8]. Пізніше, у 2016 р., опубліковано групу пам'яток магічної епіграфіки Ольвії, для якої основним інструментом дослідження став не традиційний філологічний, палеографічний та ономастичний аналіз, а єдина хронологічна та просопографічна основа історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х. – синхронізований каталог епонімів *IPE* P² 201. У результаті було висловлено обережний оптимізм щодо проведення майбутніх досліджень у запропонованому річищі [10]. Нарешті у 2019 р. ми виконали першу публікацію

ольвійського магічного напису, що містить близько 40 антропонімів і в якому основним інструментом дослідження стала ольвійська просопографія. Історична (просопографічна та хронологічна) інтерпретація *defixio* дала змогу зробити висновок про перспективність подальших палеографічних, ономастичних та філологічних досліджень напису [3; 25]. Показовою стала практично миттєва реакція на цю публікацію не тільки відомих критичних видань (*Bulletin épigraphique* [12, s. 282] та Аристей [13, с. 100–101]), а й провідних фахівців Франції (D. Dana, M. Dana [14]), Великої Британії (I. Polinskaya [15]) та Росії (В. П. Яйленко [2])⁴. Публікація цього напису також дала змогу окреслити теоретичні межі використання просопографії в магічній епіграфіці, зокрема Ольвії: *необхідною умовою проведення просопографічних досліджень магічних написів Ольвії є наявність репрезентативного переліку характерних імен елітних родин*. При цьому просопографічна модель магічного списку є сукупністю трьох груп імен: 1) основні (характерні, елітні); 2) невизначені – «шумовий фон»; 3) у «шумовому фоні» виділяються імена, що повторюються в синхронних списках. Такі імена, ймовірно, належали тим самим особам та є свого роду контрольними, що підвищують надійність інтерпретації та датування списку. Якась із перелічених груп імен може бути відсутня або представлена в мінімальному обсязі. У підсумку наявність імен (та патронімів) основних елітних родин, пов'язаних з епонімним каталогом *IPE I² 201*, визначає можливість виконання просопографічної інтерпретації досліджуваного *defixio*, а кількість таких імен – надійність інтерпретацій; надійність підвищується за наявності

⁴ На жаль, просопографічні дослідження В. П. Яйленка ґрунтуються на уявленні про каталог *IPE I² 201* як про синхронний перелік городян Ольвії останньої чверті III ст. до Р. Х. Така просопографічна модель, як ми вже неодноразово зазначали [3; 5; 6; 7 та ін.], можлива лише за умови замовчування окремих фактів, ігнорування елементарних основ системного аналізу та «клонування» гіпотетичних однойменних історичних осіб. Отримана ця модель внаслідок екстраполяції єдиного хронологічного факту та по суті становить суміш палеографічних, просопографічних, хронологічних та нумізматичних суперечностей. Відповідно, більшість просопографічних датувань, які виконав (або виконуватиме) згаданий дослідник, належить саме до останньої чверті III ст. до Р. Х. До речі, згідно з просопографічною схемою В. П. Яйленка, представлена в нашій статті свинцева пластина також повинна датуватись останньою чвертю III ст. до Р. Х.

патронімів історичних осіб. Наприклад, опублікований нещодавно дослідниками судовий магічний список «Ἐπαινος, Μυλλίων, Εὖμο<λ>πος, Κοίρανος...» взагалі не може бути об'єктом просопографічних досліджень [3, с. 281]. Як бачимо, до численних варіантів класифікації магічних написів, наприклад [16], додано ще один – просопографічний. *Визначилася й характерна для просопографічних досліджень взагалі проблема альтернативної інтерпретації однойменних історичних осіб, що знаходяться в родинних стосунках (дід – онук) [3, с. 292].*

Мета дослідження. Репрезентований у цій статті напис з Ольвії привернув нашу увагу наявністю переліку з п'яти імен з патронімами, які ототожнюються з відомими історичними особами – вихідцями з вищої еліти Ольвії. Це зумовило мету статті, що полягає в *історичній (просопографічній, хронологічній) інтерпретації осіб з давньогрецького напису на свинцевій пластині з Ольвії.* Водночас ми не ставили перед собою завдання дослідити філологічні та ономастичні особливості напису, здійснити інтерпретацію формули тощо.

Виклад основного матеріалу. Свинцева пластина, що зберігається у приватній колекції на Півдні України, походить з округи Ольвії. Реального археологічного контексту її віднайдення бракує, що, як відомо, є характерною ознакою нашого часу та притаманне більшості таких пам'яток. Утім, за легендою шукача, *пластина доброї збереженості знайдена випадково кілька років тому на території неподалік ольвійського некрополя, біля підніжжя одного з курганів.*

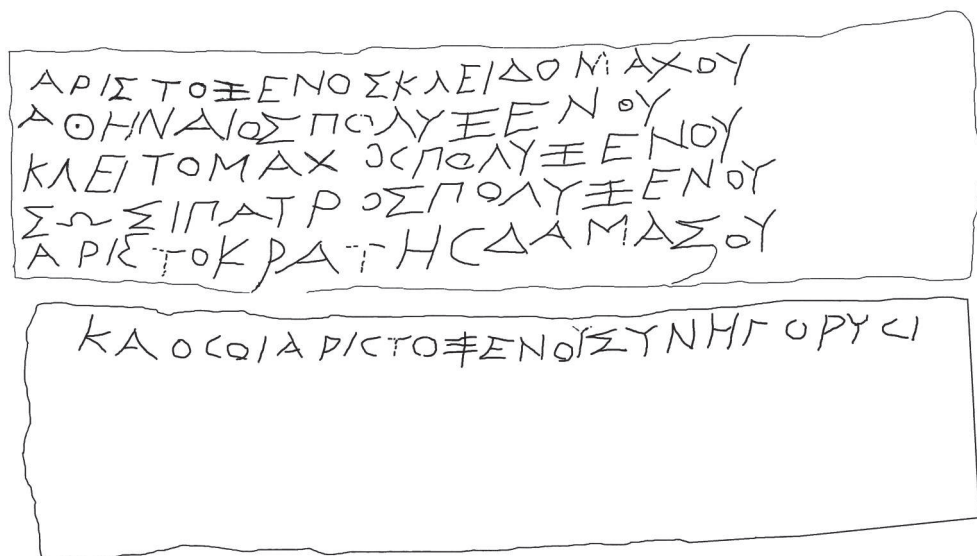
Як доповнення до раніше описаної технології масового виробництва пластин за допомогою лиття у відкриту форму [1, s.167], представлена нами пам'ятка ілюструє новий технологічний процес: *методом лиття у відкриту форму виготовляється великого розміру пластина; надалі з неї вирізаються пластини необхідного розміру.* Така технологія призводить до збільшення товщини пластини до 3–4 мм (зазвичай – приблизно 1 мм) та появи на її зовнішній поверхні численних потовщень у вигляді бульбашок. Відповідно, виникає потреба у виконанні додаткової технологічної операції – шліфування. На зовнішній поверхні пластини добре видно сліди шліфування таких потовщень для підготовки пластини до нанесення на неї написів.

Лл. 1. Зовнішній вигляд магічного рукопису

Досліджувана нами пластина має прямокутну форму, довжину – 127 мм, ширину – 30 мм (біля лівої межі ширина 35 мм). Після нанесення написів пластина була складена чотири рази (зовнішньою поверхнею всередину) і злегка сплющена. Від часу пластина покрилася сірою плівкою – оксидом свинцю (*Лл. 1*). Шукач досить акуратно розігнув пластину; вона не розпалася на окремі частини. І зовнішній, і внутрішній боки пластини⁵ містять рукотворні написи, достатньо ретельно виконані. Відповідно, епіграфічна пам'ятка є опістографом. Стилос глибоко та рівномірно врізається в поверхню пластини, тобто розуміємо, що він був заточений у вигляді голки. Загалом переважає скоропис, що виражається в нахилі літер вправо й наявності загинів гаст; проте на ґрунті «інтуїтивної» графології можна стверджувати, що напис залишений спокійною та впевненою в собі людиною.

⁵ Вибір внутрішнього та зовнішнього боків пластини є умовним. Ми керувалися контекстом, за яким формула закляття передуює переліку осіб. Утім, зовнішнім боком можна вважати горішню поверхню, що виникла внаслідок виготовлення чи то подальшого складення пластини.

Іл 2. Факсиміле магічного рукопису

Висота літер 5 мм, *омікрон* – 3 мм. Палеографічні особливості літер: *тета* виконана з крапкою посередині, *омікрон* малого розміру, *кси* має три горизонтальні гasti рівної довжини, перекреслені посередині вертикальною гастою, *гамма* не має довгої горизонтальної гasti, *пі* містить скорочену праву вертикаль та не є широкою, *мю* має вертикальні зовнішні гasti, права гаста *ню* піднята, середня горизонтальна гаста *епсилон* здебільшого є короткою, водночас вертикальної гasti їй іноді бракує, подовжена вертикальна гаста *ро* є наслідком «прослизання» стилосу. Нехарактерною особливістю *каппи* є те, що розмір вусиків співмірний з вертикальною гастою, а також *омега* виконана з широко розкритим півколом. Пам'ятка є типовим для цього різновиду написів зразком одночасного використання й лунарної, й чотиричастинної *сигми*. Проте закономірностей у використанні чи то лунарної, чи то чотиричастинної *сигми* не виявлено (двічі лунарна *сигма* використовується як фінальна та двічі – в середині слова). Слід підкреслити особливість зовнішніх гаст чотиричастинної *сигми*, які прямують до паралельності або наближаються до неї. На тлі розглянутих особливостей палеографії інших букв саме форми *мю* та чотиричастинної *сигми* є найбільш ранніми [17, с. 67 (48)] та, відповідно, визначають палеографічне датування напису: не раніше початку III ст. до Р. Х.

З іншого боку, рукопис містить важливу просопографічну інформацію про групу відомих історичних осіб (див. нижче). Далі наведено алгоритм порівняно точного просопографічного датування пластини з урахуванням доступної інформації щодо хронології життєдіяльності групи історичних осіб, згадуваних у ній.

З контексту зрозуміло, що початок напису розташовано на внутрішній гладкій поверхні пластини. Тут вирізано п'ятирядковий напис, який читається без проблем. Довжина епіграфічного поля 95 мм, висота – 26 мм. Відстань між рядками – від 0 до 1 мм. Епіграфічне поле композиційно вирівняне за лівим краєм, рядки рівномірно розподілені по полю; не виключена попередня розмітка⁶:

Ἀριστόξευος	Κλειδομάχου
Ἀθήναιος	Πολυξένου
Κλειτόμαχος	Πολυξένου
Σωσίπατρος	Πολυξένου
Ἀριστοκράτης	Δαμάσου

(переклад: **Аристоксен Клейдомахів,
Афеней Поликсенів,
Клейтомах⁷ Поликсенів,
Сосипатр Поликсенів,
Аристократ Дамасів**)

Поки що відкладемо дослідження цього переліку, аби скласти уявлення про весь документ. Для цього перейдемо до читання напису на зовнішньому боці пластини, який складається з одного рядка (Іл. 2). Композиційно цей рядок розташований у горішній частині пластини та добре відцентрований; не виключена його попередня розмітка. Довжина рядка 111 мм.

⁶ Доволі висока якість виготовлення рукопису дає змогу прийняти гіпотезу про його виконання професійним створювачем закладів – *μολυβδοκόπος*. Про сучасні тенденції у тлумаченні цього терміна та наш коментар до нього, який базується на вивченні технології виготовлення свинцевих пластин, див.: [18, с. 148].

⁷ За межі нашого дослідження виходить інтерпретація характерного фонетичного явища у вигляді двох різних варіантів написання імені Клейтомах: *Κλειτόμαχος*=*Κλειδόμαχος*.

У першому слові бракує (через втрату) фінальної *йоти*, очевидно – через її розташування в місці згину пластини – $\kappa\alpha\{\iota\}$ ⁸. Термін $\delta\sigma\iota$ часто зустрічається в магічній епіграфіці та не потребує коментарів. У середній частині рядка присутній нещодавно зафіксований в Ольвії в магічному опістографі ретроградного стилю кінця IV – початку III ст. до Р. Х. антропонім Аристоксен у родовому відмінку – Ἀριστοξένου [1, s. 170]. Ця ж особа (з додаванням патроніма) згадується в першому рядку лицьового боку цієї пластини. За антропонімом розташоване дієслово $\sigma\upsilon\upsilon\eta\gamma\omicron\rho\{\omicron\}\upsilon\sigma\iota$ (переклад: захищає)⁹. Слід зазначити, що формула із застосуванням цього дієслова відома як в інших полісах античного світу, так і в Ольвії, зокрема в *defixio SEG 37: 681* та нещодавно опублікованому магічному заклятті [26].

Отже, текст зовнішнього боку пластини продовжує текст внутрішнього та є магічною формулою, пов'язаною із судовим процесом проти якогось Аристоксена:

$\kappa\alpha\{\iota\}$ $\delta\sigma\iota$ Ἀριστοξένου $\sigma\upsilon\upsilon\eta\gamma\omicron\rho\{\omicron\}\upsilon\sigma\iota$.

(переклад: **та всі, хто Аристоксена захищає**)

Формула містить певну історичну інформацію: *проведення судового процесу проти Аристоксена (Клейдомахова)*. З контексту зрозуміло, що захисниками Аристоксена виступає група невідомих осіб, а на внутрішньому боці пластини перераховані імена самого Аристоксена Клейдомахова, його близьких родичів та пов'язану з ними особу.

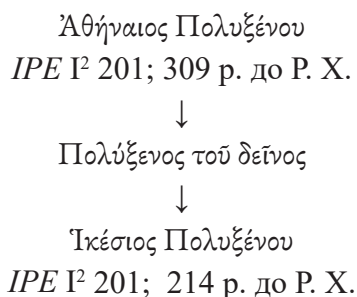
Наразі переходимо до головної мети нашого дослідження – просопографічної (хронологічної, історичної) інтерпретації імен історичних осіб, зафіксованих на внутрішньому боці пластини. Отже, перед нами характерний для магічних написів Ольвії та інших полісів перелік імен у називному відмінку (*nominativus*) з додаванням патронімів. Особливістю переліку є наявність патронімів усіх зафіксованих у ньому осіб. Цей факт створює винятково сприятливі умови для просопографічної та,

⁸ Внаслідок ігнорування головного принципу епіграфічних досліджень – *de visu* – на початковому етапі читання рядка за ескізами пластини виникли складнощі з інтерпретацією деяких слів.

⁹ Від $\sigma\upsilon\upsilon\eta\gamma\omicron\rho\acute{\epsilon}\omega$ – захищати в суді.

відповідно, історичної інтерпретації пам'ятки (див. нижче). Перераховані на внутрішньому боці пластини імена належать власне Аристоксену Клейдомахову, його, ймовірно, трьом племінникам, синам Поликсена, – рідним братам Афенею Поликсенову, Клейтомаху Поликсенову та Сосипатру Поліксенову, а також деякому Аристократу Дамасову. А найважливіше, що деякі з перерахованих у списку імен та патронімів належать до відомих за лапідарною епіграфікою Ольвії історичних осіб. Наявність патронімів позбавляє нас необхідності виконувати суто формальний (традиційний) ономастичний аналіз розповсюдженості того чи іншого імені та надає можливість перейти відразу до просопографічної та історичної інтерпретації реальних осіб – населенців Ольвії. Зауважимо, що всі згадані в переліку імена й патроніми належать до так званих двокомпонентних імен, які носила аристократія.

Отже, в нашому написі тричі згадуються особи, які носять патронім Поликсенів (Πολυξένου). Це уможливорює побудову достатньо репрезентативного фрагмента родоводу другорядного, але водночас впливового ольвійського роду Поликсенів. Первинні відомості про існування цього роду були наведені в монографії 2014 р. [5, с. 275] та обмежувалися лише двома реальними історичними особами – епонімами Ольвії 309 р. до Р. Х. та 214 р. до Р. Х. – відповідно Афенеєм Поликсеновим (Ἀθηναῖος Πολυξένου) та Гікесієм Поликсеновим (Γκέσιος Πολυξένου) (Іл. 3). Там само було вказано, що розвиток основ просопографії Ольвії IV–I ст. до Р. Х., зокрема, полягатиме в упорядкуванні фрагментарної інформації про другорядні елітні родини [5, с. 266; 19, с. 74].

Іл. 3. Початковий варіант родоводу Поликсенів

Наводимо коментар до доповненого фрагмента родовідної гілки Поликсенів. Родоначальник Поликсенів – якийсь Поликсен (Πολύξενος (I) τοῦ δεινός). Він є батьком епоніма Ольвії 309 р. до Р. Х. Афенея Поликсенова (Ἀθήναιος Πολυξένου). Поликсен обіймав посаду монетного магістрата, залишивши статери та диферент № 4 на «борисфені» з літерою *ni*, всередині якої присутня літера *ομικρον* орієнтовно 328 р. до Р. Х. – [7]. Він також, як варіант¹⁰, згадується в опублікованій нами нещодавно борговій розписці на двадцять золотих статерів¹¹:

Πολυξένοι ὄφ<ε>ιλον / ἔκοσι χρυσοῦ / ἀπὸ τοῦτο ἔχω / ἐννέα χρυσοῦ.

(переклад (у найновішій редакції): **Поликсену я заборгував двадцять золотих, із цих маю дев'ять золотих** [20, с. 5–16])

Імовірно, повне ім'я цієї особи – Поликсен Клейдомахів (Πολύξενος (I) Κλειδομάχου). Ἀριστόξενος Κλειδομάχου з нашого рукопису, можливо, є рідним братом Поликсена.

Ἀριστόξενος Κλειδομάχου. Присутність в Ольвії історичної особи з рідкісним ім'ям Ἀριστόξενος τοῦ δεινός вперше була виявлена нещодавно в магічному опістографі ретроградного стилю кінця IV – початку III ст. до Р. Х. [1, s. 170]. З огляду на рідкісність імені, є підстави вважати, що Аристоксен, згадуваний в опістографі [1, s. 170], та Аристоксен Клейдомахів – одна й та сама історична особа¹².

Друге покоління Поликсенів представлено трьома рідними братами (Ἀθήναιος Πολυξένου, Κλειτόμαχος Πολυξένου, Σωσίπατρος Πολυξένου) та, ймовірно, їхньою рідною сестрою на ім'я Сосипатре (Σωσιπάτρη).

¹⁰ Яскрава палеографічна особливість однієї з літер дає змогу віднести цю пластину до періоду не раніше другої половини III ст. до Р. Х. Більше того, одна з літер на борговій розписці також «тяжіє» до часу від середини III ст. до Р. Х. Отже, констатуємо появу характерної для просопографії альтернативної інтерпретації цього напису: дід Поликсен (Πολύξενος (I) τοῦ δεινός) або його однойменний онук Поликсен (Πολύξενος (II) τοῦ δεινός). Підтвердження цієї гіпотези потребує спеціальних досліджень.

¹¹ На зворотному боці цієї пластини присутня рельєфна літера *альфа*, яка може свідчити про скорочене ім'я боржника. Водночас нам стали доступними ще декілька пластин з рельєфними літерами інших скорочених імен, але без написів.

¹² Фрагментоване ім'я Аристоксен також, імовірно, присутнє в опублікованому *defixio* середини IV ст. до Р. Х. [3]. Відповідно, ця особа може бути дідом Аристоксена з опублікованої нами пам'ятки.

Ἀθήναιος Πολυξένου. Афеней Поликсенів – відома історична особа. Він був епонімом Ольвії в 309 р. до Р. Х. Останнім часом побутує гіпотеза про участь його в монетній магістратурі. Ім'я Афеней Поликсенова, ймовірно, приховане у складному диференті № 15 на «борисфені» орієнтовно 307 р. до н. е. – [7; 21]. Наявність повного імені цієї особи в досліджуваному написі надає змогу підтвердити нашу гіпотезу про те, що Афеней Поликсенів, епонім 309 р. до Р. Х., можливо, згадується і в групі інших синхронних магічних написів [10, с. 254–255] та [1, s. 170].

Κλειτόμαχος Πολυξένου. Ця історична особа згадується в ольвійській просопографії вперше.

Σωσίπατρος Πολυξένου. Ця історична особа також згадується в ольвійській просопографії вперше. Втім, не виключений альтернативний варіант інтерпретації диференту № 23 на «борисфені» (290–270 рр. до Р. Х.) як такого, що належить цьому Сосипатру Поликсенову – ΣΩ [21].

Σωσιπάτρη (Πολυξένου?). У згадуваному вище магічному опістографі кінця IV – початку III ст. до Р. Х. [1, s. 170] присутнє співзвучне жіноче ім'я Сосипатре¹³. Найімовірніше, згідно з традицією давати дітям співзвучні імена, Сосипатре була рідною сестрою братів-синів Поликсена.

Третє покоління Поликсенів представлено агораномом та монетним магістратом Поликсеном (Πολύξενος (II) τοῦ δεῖνος). Ця особа відома за агораномним клеймом на гирі та диференті на «борисфені» № 66, що, згідно з традицією родового успадкування монетних монограм, повторює диферент № 4 його однойменного діда Поликсена (Πολύξενος (I) τοῦ δεῖνος) – [7].

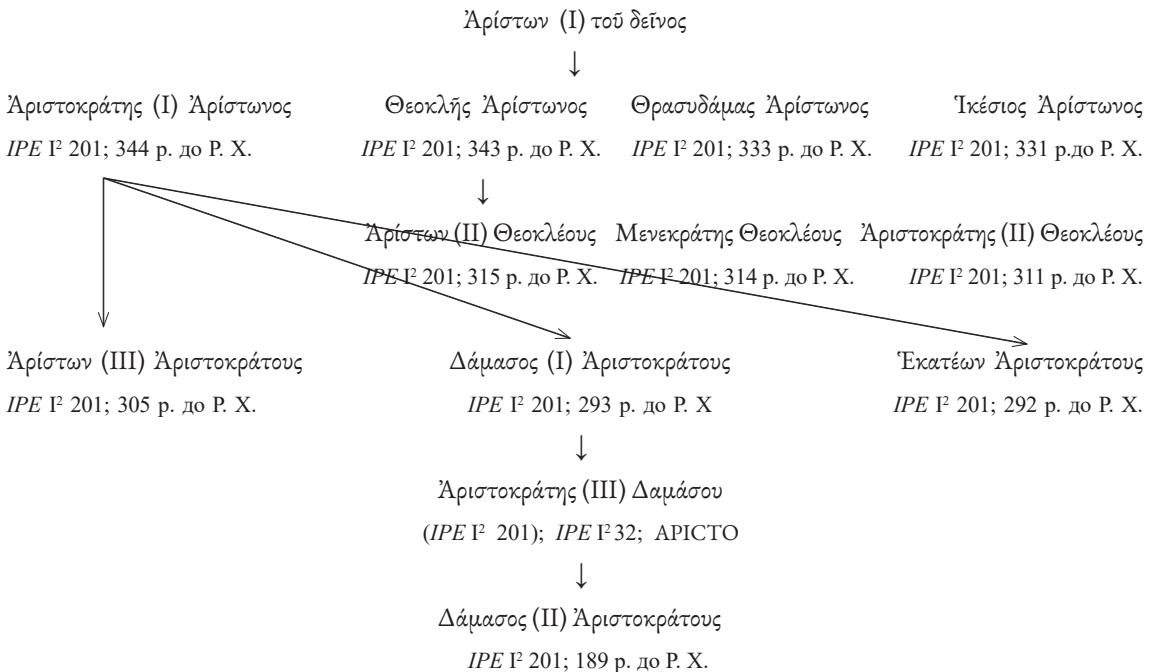
Відповідно, Поликсен (Πολύξενος (I) τοῦ δεῖνος), двоє його синів та однойменний онук Πολύξενος (II) τοῦ δεῖνος, згідно з традицією наслідування професійної діяльності, брали участь у карбуванні «борисфенів» [7; 21]. Завершує фрагмент родовідної гілки Поликсенів епонім 214 р. до Р. Х. Гикесий Поликсенів (Γικέσιος Πολυξένου). Отже, в досліджуваному рукопису присутні особи з роду Поликсенів, приналежні до двох поколінь. Водночас Ἀριστόξενος Κλειδομάχου був уже особою похилого віку.

¹³ Підтверджуємо наявність в опублікованому раніше магічному опістографі ретроградного стилю жіночого імені Сосипатре, переданого в іонійській діалектній формі – Σωσιπάτρη [1, s. 170].

відомостей щодо громадянина Аристократа, окрім його імені, в декреті *IPE* P 32 немає. Втім, ми вже знаємо, що хронологічний період, в якому відбулося посольство до царя саїв, характеризувався поразкою роду Діонісіїв та домінуванням у місті саме Аристократидів [22; 23]. Відповідно, історичною особою, що належить до головної родовідної гілки Аристократидів та активність якої припадає на рубіж першої-другої чверті III ст. до Р. Х., був саме цей Аристократ Дамасів, згадуваний в оприлюдненому нами рукопису. Він, найімовірніше, й супроводжував Протогена. Додаткові просопографічні відомості про цю особу можна отримати з уточненого фрагмента родовідної гілки Аристократидів. Отже, Аристократ Дамасів, згаданий у декреті на честь Протогена, є сином епоніма 293 р. до Р. Х. Дамаса Аристократова (Δάμασος (I) Ἀριστοκράτους). Аналіз родоводу Аристократидів свідчить про те, що епонім Ольвії Дамас Аристократів у 293 р. до Р. Х. уже був людиною похилого віку, відповідно, і його син Аристократ Дамасів (Ἀριστοκράτης (III) Δαμάσου) під час імовірного посольства до царя Сайтафарна орієнтовно 260–250 рр. до Р. Х. [5, с. 197] також був літнім чоловіком. Натомість ще один учасник посольства до царя – найвідоміша в елліністичній Ольвії особа – Протоген Геросонів – був порівняно молодою людиною [22, с. 223; 23]. Фрагмент родоводу Аристократидів, представлений раніше, визначав помилково вік Аристократа під час посольства як молодої людини. Наведені нами відомості дають привід запропонувати гіпотезу про те, що Аристократ Дамасів, виходець із четвертого покоління головної гілки¹⁴ роду Аристократидів, обіймав посаду архонта або епоніма під час посольства.

¹⁴ Найвпливовішим родом, зокрема Ольвії, були притаманні так звані епонімні квоти; згодом ми виявили їх в епонімних каталогах Мілета, Лінда та Родоса [5, с. 94–96]. Епонімний каталог *IPE* P 201 надає інформацію про найбільшу в Ольвії епонімну квоту – 14 років, притаманну лише Аристократидам та їхнім суперникам – Діонісіям [5; 19; 22; 23]. Зокрема, перша квота – обіймання епонімної посади рідними братами з роду Аристократидів (Ἀριστοκράτης (I) Ἀρίστωνος, Θεοκλῆς Ἀρίστωνος, Θρασυδάμας Ἀρίστωνος та Τέσιος Ἀρίστωνος). Вони обіймали цю посаду від 344 до 331 рр. до Р. Х. включно, тобто у 344, 343, 333 та 331 рр. до Р. Х. Існує ще один приклад обіймання епонімної квоти головною гілкою Аристократидів. Ἀρίστων (III) Ἀριστοκράτους, Δάμασος (I) Ἀριστοκράτους та Ἐκατέων Ἀριστοκράτους тричі обіймали посаду епоніма протягом 305–292 рр. до Р. Х. включно, тобто у 305, 293, 292 рр. до Р. Х. Натомість гілка роду від другого сина утримує лише чотирирічну епонімну квоту: Ἀρίστων (II) Θεοκλέους, Μενεκράτης Θεοκλέους та Ἀριστοκράτης (II) Θεοκλέους обіймали епонімні посади у 315, 314 та 311 рр. до Р. Х.

Представимо також інформацію про зв'язок Аристократидів та Поликсенів. В. В. Крапівіною [24] була опублікована агораномна гиря з легендою ΟΛΒΙΟ\ΑΡΙΣΤΟ та додатковим клеймом, яке збігається з диферентами № 4, 66 на «борисфенах» – P^{B} . Дослідниця припустила, що додаткове клеймо позначає ім'я Посидей; з цією гіпотезою ми також спочатку погодилися [6]. Тим часом представлені вище матеріали щодо інтерпретації диферентів № 4, 66 на «борисфенах» свідчать на користь того, що це клеймо також належить Поликсену – батькові епоніма 214 р. до Р. Х. Гикесія Поликсенова (Γκέσιος Πολυξένου). У такий спосіб агораном ΑΡΙΣΤΟ (Ἀριστοκράτης τοῦ δεῖνος) змінив агораном Πολυξένος τοῦ δεῖνος, який підтвердив вагу гирі своєю монограмою. Відповідно, легенда ΑΡΙΣΤΟ, найімовірніше, може належати Аристократу (Ἀριστοκράτης (III) Δαμάσου), відомому за декретом *IPE* Γ² 32 на честь Протогена. Це підтверджує традицію лобіювання в разі призначення на державну посаду особи, що входила до одного клану [5].

Ил. 5. Фрагмент уточненого родоводу Аристократидів

Переходимо до просопографічного датування нашого опістографа. З урахуванням десяти хронологічних реперів, які надає фрагмент родоводу Аристократидів (з трьох поколінь; див. малюнок 5), та двох реперів з родоводу Поликсенів (з двох поколінь; див. малюнок 4) просопографічне датування [5] нашого манускрипту розважно «тяжіє» до 278 р. до Р. Х. Безумовно, це є хронологічною моделлю, а не реальною датою, яка перебуває десь у проміжку 288–268 рр. до Р. Х. Ця дата виготовлення рукопису та судової тяганини ілюструє те, що Аристоксен Клейдомахів та Афеней Поликсенів були вже особами похилого віку, у той час, як Аристократ Дамасів мав середній вік.

Наукова новизна. Нами репрезентована новознайдена пластина з давньогрецьким написом з Ольвії. Це дає змогу суттєво доповнити та уточнити фрагменти родовідних гілок відомих ольвійських родів. Надамо нові історичні (просопографічні) відомості про елітні родини елліністичної Ольвії, зокрема доповнено деталями події, описані в знаменитому декреті на честь Протогена.

Висновки. Рукопис, що належить до судової магії, містить імена та патроніми групи найвпливовіших осіб міста першої чверті III ст. до Р. Х. Документ надає нові історичні відомості щодо другорядного, але водночас впливового ольвійського роду Поликсенів, що входив до одного клану з Аристократидами. Також завдяки магічному манускрипту уточнено родовід найвпливовішого роду Ольвії – Аристократидів. Нами запропоновано гіпотезу щодо повного імені та уточнено родові походження однієї з найвідоміших в елліністичній Ольвії осіб – громадянина Аристократа (Дамасова). Він згадується в знаменитому декреті *IPE I² 32* на честь Протогена як такий, що разом із Протогеном брав участь у посольстві до царя саїв Сайтафарна у 260–250 рр. до Р. Х. Згідно з уточненим родоводом, громадянин Аристократ Дамасів під час посольства мав уже доволі похилий вік; у той самий час Протоген був порівняно молодою людиною. Манускрипт на ґрунті просопографії датується орієнтовно 288–268 рр. до Р. Х.

Скорочення

IPE I² – Latishev B. *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae*. Petropolis 1916.

SEG – *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Leiden – Boston.

1. Belousov A., Dana M., Nikolaev N. Deux nouvelles *defixionum tabellae* du territoire d'Olbia du Pont // *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. 2016. No. 197. Pp. 167–177.
2. Яйленко В. П. Новая книга о наговорах Ольвии : А. В. Белоусов. Корпус заклятий понтийской Ольвии. Москва: Изд-во Москов. ун-та, 2020. 194 с., ил. // *Проблемы истории, филологии, культуры*. 2021. № 4 (74). С. 297–312.
3. Николаев Н. И. О преобразовании ономастического материала в полноценный исторический источник (на примере нового магического опистографа из Ольвии) // *Scripta Antiqua*. 2019. Вып. 8. С. 276–308.
4. Тохтасьев С. Р. Остракон с поселения Козырка XII ольвийской хоры // *Hyperboreus*. 2002. № 8. С. 72–98.
5. Николаев Н. И. Просопография Ольвии Понтийской V в. до н. э.– I в. н. э. Киев: ФОП О. Филюк, 2014. 316 с.
6. Николаєв М. І. Агораноми елліністичної Ольвії // *Історія торгівлі, податків та мита : зб. наук. праць*. Дніпро, 2017. № 1 (15). С. 12–30.
7. Николаев М. Хронологія ольвійських «борисфенів» // *The Ukrainian Numismatic Annual*. 2020. № 4. С. 14–42.
8. Николаєв М. І. До соціально-політичної історії Ольвії 380–340 рр. до н.е. // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2015. № 26/27. С. 69–83.
9. Книпович Т. Н. Население Ольвии в VI – I вв. до н.э. // *Ольвия и Нижнее Побужье в античную эпоху / под ред. В. Ф. Гайдукевича*. Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1956. С. 119–153.
10. Николаев Н. И. Просопография в магических надписях Ольвии // *Вопросы эпиграфики*. 2016. № 9. С. 217–278.
11. Kazarov S., Petrechko O. Philological and historical research methods of classical studies // *Східноєвропейський історичний вісник*. 2019. № 13. С. 8–15. <https://doi.org/10.24919/2519-058x.13.188648>
12. Avram A. Thrace, Pont. *Bulletin épigraphique. Revue des Études Grecques*. Paris, 2020. 636 p.
13. Белоусов А. В., Елисеєва Л. Г., Кастелли Т. Греческая и римская эпиграфика Северного Причерноморья. 2019 г. // *Аристей. Вестник классической филологии и античной истории*. 2021. № 23. С. 93–124. https://doi.org/10.53084/22209050_2021_23_93

14. Dana D., Dana M. Graffites grecs sur un groupe statuaire en plomb et defixio sur plomb (Olbia du Pont) : réédition et commentaires onomastiques // Вестник древней истории. 2021. № 81 (3). С. 713–724.
15. Polinskaya I. Inscribed Ceramic Bowls and Other Curses from Classical and Hellenistic Olbia // Curses in Context III: Greek Curse Tablets of the Classical and Hellenistic Periods / Edited by C. Faraone (University of Chicago) and I. Polinskaya (King's College London). Athens, 2021. Pp. 135–204.
16. Кагаров Е. Г. Греческие таблички с заклѣтиями. Харьков: Типогр. Г. П. Радовильского. 1918. 80 с.
17. Николаев Н. И. Ольвийские декреты в честь граждан Херсонеса в контексте локальных хронологий Ольвии, Херсонеса и Понтийского царства // Аристей. Вестник классической филологии и античной истории. 2017. № 15. С. 55–76.
18. Ніколаєв М., Сліпець Є. Новий магiчний напис з Ольвії // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки. 2020. Вип. 52. С. 145–152.
19. Николаев Н. И. Борьба кланов в Ольвии IV–III вв. до н. э. // Stratum plus. 2018. № 6. С. 73–87.
20. Ніколаєв М., Сліпець Є. Нове епiграфічне джерело з історії грошового обiгу Ольвії // Forum Numizmatyczne. 2021. № 5. С. 5–16.
21. Николаев М. І. Хронологія Північного Причорномор'я IV–I ст. до Р. Х. Вибрані праці. Монографія. Ізмаїл: РВ ІДГУ, 2022. 288 с.
22. Николаев Н. И. Об основании Неаполя Скифского // Stratum plus. 2020. № 6. С. 213–227.
23. Николаев Н. И. Еще один шаг к завершению дисуссии о хронологии декрета в честь Протогена // Stratum plus. 2021. № 6. С. 169–181.
<https://doi.org/10.55086/sp216169181>
24. Крапивина В. В. Коллегия агораномов в Ольвии // Боспорские исследования. 2004. № 5. С. 127–141.
25. Dana M., Dana D., Nikolaev M. Raretés onomastiques et recouplements prosopographiques. Réédition d'une défixion opistographe d'Olbia du Pont // Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. 2022. No. 223. Pp. 83–92.
26. Николаев Н., Цыганенко Л. Судебное магическое заклятие из Ольвии с «подписью автора» // Revista arheologică. Chişinău. 2022. No. XVIII (2). Pp. 47–54.
27. Николаев Н. И. Интерпретация магической надписи *DefOlb* 24 с закодированным текстом // Stratum plus. 2022. № 6. С. 269–276.
<https://doi.org/10.55086/sp226269276>

Mykola Nikolaev

*Izmail State University of Humanities
(Izmail, Ukraine)*

ORCID: 0000-0003-3994-1150

e-mail: olbiopol@gmail.com

Lilia Tsyganenko

*Izmail State University of Humanities
(Izmail, Ukraine)*

ORCID: 0000-0002-5014-984

e-mail: liliatsyganenko@gmail.com

New inscription on lead plate from Olbia as historical source

The goal of the research. Historical (prosopographic, chronological) research of manuscript on a lead plate from Olbia (the first-published). **Methodology.** Typical scientific methods of auxiliary historical disciplines. **Scientific novelty.** A new magical manuscript from Olbia has been put into scientific circulation. New prosopographic materials concerning elite Olbia families are offered that have historical significance, in particular, palaeography, chronology, genealogy, prosopography. Also, due to the synchronization of the eponymous catalogue of Olbia, it became possible to use in the study of special, however, quite obvious methods of prosopographic interpretation, prosopographic dating and prosopographic reconstruction. **Conclusions.** The peculiarity of the manuscript is the presence in it of the names and patronymics of only representatives of the most powerful Olbian family of the Aristocratids, and of the secondary, but influential family of the Polyxenes, which belonged to the same clan as the Aristocratids. The magical manuscript made it possible to significantly supplement fragmentary information about the Polyxenes family, in that case, to form a representative fragment of its genealogy. In particular, monuments testifying to the activity of Polyxenes in the collegium of agoranomos and the coin magistracy were discovered. The manuscript also provided an opportunity to clarify a fragment of the genealogical branch of the most influential Olbian family of the Aristocratids. New historical (prosopographical) information was obtained about one of the protagonists of the famous decree in honour of Protogenes, a citizen of Aristocratus. He was the son of the eponym of Olbia in 293 BC, Damas Aristokratous. Being in his old age, Aristocratus Damasius, together with the young Protogenes, took part in the embassy to the Saiyan king Saitafarn approximately 260–250 BC. According to prosopography, the manuscript is dated approximately 288–268 BC.

Key words: Northern Black Sea region, Olbia, historical sources, manuscript, defixionum tabellae, prosopography, chronology, Protogenes decree.

*Стаття підготовлена 4 лютого 2022 року;
подана до друку 6 лютого 2022 року.*